
**БОТАНІКА І МІКОЛОГІЯ: ПЛАНУВАННЯ
ТА ПРОГРАМУВАННЯ РОЗВИТКУ**

Нещодавно на бюро Відділення загальної біології Національної академії наук України дискутувалося питання про програмне планування фундаментальних наук, зокрема тих, якими опікується Відділення. І ось уже 2 місяці я міркую над цим питанням. Думаю, чи взагалі доцільно створювати програми з проблем фундаментальної науки. Перекоаний, що результати досліджень у будь-якій дійсно фундаментальній науці — пошуковій, теоретичній, наприклад, астрономії, археології чи ботаніці, не можуть бути запрограмовані так, як це робиться у прикладних чи галузевих науках. Вченому-теоретику може і має в будь-який час спадати на думку та чи інша ідея, на основі якої будується гіпотеза, що може народити, а може й не народити нову наукову теорію. Основне завдання фундаментальної науки — створювати нове знання, а не новий прилад, новий сорт, нову методику, наприклад хірургічної операції тощо. Виникнення чи не виникнення наукової ідеї у високоінтелектуального і висококваліфікованого вченого — процес незапрограмований, але цілком природний. Як і створення шедеврів у мистецтві — музиці, поезії, архітектурі тощо — у фундаментальній науці теж не на папері, а в голові вченого народжується нове знання. Тому, на моє глибоке переконання, можна й треба планувати, хто працює, якими ідеями володіють виводячі, яких результатів вони очікують і на який час розрахований пошук істини, але не можна запланувати виникнення ідей, гіпотез, наукових фактів.

Слід також мати на увазі, що кожен вузький спеціаліст у конкретній галузі, наприклад у ботаніці, щоденно стежить, які праці опубліковані принаймні у найавторитетніших журналах та монографіях з питань, над якими він працює, і вимушений змінювати напрям власних досліджень відповідно до нових знань, які він здобує не сам, а засвоїв з нової наукової інформації.

Фахівець як у галузі прикладних, так і фундаментальних наук, розпочинаючи заплановані ним дослідження, має знати, що вже зробили до нього його колеги. Проте у фундаментальній науці справді нові знання здебільшого з'являють-

ся тоді, коли в літературі ще відсутня інформація з цього питання, бо відкривається чи започатковується зовсім новий напрям, розділ науки або й нова наука. То хіба ж можна запрограмувати такі дослідження?! Зрозуміла річ, — ні.

Водночас суспільство, за рахунок податків якого живе наука, має знати, як використовуються його гроші. Тому вчені, які працюють у галузях фундаментальної науки, зобов'язані про всі свої відкриття, здобутки, нові знання постійно, своєчасно і дохідливо інформувати суспільство. Суспільство має знати, що, як правило, у сфері фундаментальних наук працюють талановиті, сумлінні, одержимі, захоплені своєю працею люди, готові працювати день і ніч, без вихідних. Кожного громадянина, який має середню освіту, цікавить стан справ в астрономії, математиці, кібернетиці, фізиці, біології, науках про Землю, суспільних науках. Він не повинен шкодувати грошей на майбутнє своїх дітей і онуків, яке гарантовано забезпечують фундаментальні науки, тобто нові знання.

Хочу підкреслити, що я не виступаю взагалі проти будь-яких планів чи програм. Можна, ясна річ, створити програми у різних галузях науки, вони мають носити координаційно-інформаційний характер і не штовхати вченого у несвободу творчості створенням перепон вільній думці, позбавленням науковця права на негативний результат чи методичну і логічну помилку. Останнє рано чи пізно заперечать колеги-учені, а не академічна чи державна влада. Для цього вони, наші колеги, мають знати, над чим ми працюємо. Наприклад, систематикою чи флористикою займаються багато академічних інститутів та університетських кафедр. Однак навіть Координаційна наукова рада з проблем ботаніки і мікології не завжди знає, над чим працюють ботаніки, скажімо, Луганського педінституту чи Одеського класичного університету.

Я завжди твердив, що потрібно розробити тематичний план досліджень, який би об'єднав усіх ботаніків України. Нині може йтися вже не про тематичні чи комплексні тематичні плани, а про наукові програми. Добре! Нехай будуть програми! Проте у цьому разі в НАН України та Міністерстві освіти і науки України слід налагодити роботу координаційних наукових рад, затвердити вимоги до змісту і форми наукових програм, які мають розробити бюро відділень НАН України разом із координаційними радами, визначити, хто з науковців очолить програми і які інститути стануть провідними у їх виконанні.

Проблема програмного планування розвитку науки дуже тісно пов'язана з вимогами відповідного Закону України про пріоритетні напрями її розвитку. На мій погляд, цей зв'язок потрібно враховувати, однак поділ фундаментальних напрямів наук на пріоритетні й неприоритетні (чи другорядні) може завдати лише шкоди. Я в цьому переконаний. Справді, хто може стверджувати, що створювати нові знання в галузі альгології чи геоботаніки важливіше, ніж у галузі мікології чи фізіології рослин? Лише самі вчені здатні визначити конкретні напрями, які мають розвиватися у тій чи іншій установі відповідно до стану розробки цих напрямів у світовій науці, наявності кадрів, приладів, матеріального забезпечення тощо. Спроби Уряду,

міністерств чи органів народного контролю втрутитись у процес планування, програмування, на моє переконання, є неприпустимими. Автономність і науковозмістовна незалежність Академії забороняють це робити, бо їх порушення може завдати величезних втрат майбутньому національній науці, перешкодити їй стати гідним співчленом світової науки, покликання якої — творити нові знання, ідеї, погляди, активно діяти в інтересах захисту природи й суспільства.

Оскільки держава фінансує розвиток фундаментальної науки, вона має право цікавитися станом її розвитку. Саме тому НАН України щорічно подає Уряду свої звіти про наукову, науково-організаційну і фінансово-господарську діяльність. Поради і турбота Уряду і Президента України, безперечно, цінні і необхідні, але вони мають бути коректними, кваліфікованими, зрозумілими і справедливими. На жаль, це не завжди так, бо, як і в будь-якій іншій сфері людської діяльності, у фундаментальній науці вирішальну роль відіграють керівні наукові кадри, здатні оптимально організувати науковий процес у країні: його планування, координацію, фінансування, матеріальне та інформаційне забезпечення, підготовку і перепідготовку кадрів, проведення міжнародних і всеукраїнських конференцій тощо. Ми всі є свідками дефіциту таких кадрів. Це дві основні причини серйозного відставання української науки від світової.

Хочу також поділитися своїми думками відносно можливих програм у галузі ботаніки та мікології, якщо назріла потреба їх створення. Першою може бути така: «Біорізноманітність, її збереження, відновлення, охорона та збагачення». Величезне теоретичне і прикладне значення цієї програми визнане світовою науковою спільнотою і не потребує додаткових коментарів. Її виконавцями можуть бути Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного, Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена, Інститут гідробіології, Інститут біології південних морів ім. О.О. Ковалевського, Інститут мікробіології та вірусології ім. Д.К. Заболотного, відповідні кафедри класичних університетів, аграрних вищих закладів освіти та ботанічні сади України. Це дуже широка програма, вона передбачає дослідження біорізноманітності рослин, тварин, грибів, мікроорганізмів і вірусів, розробку методів збереження рідкісних і зникаючих видів у заповідниках та ботанічних садах. До програми також мають увійти дослідження біорізноманітності біо-, фіто- і зооценозів, структур і функцій живих організмів, дослідження в галузі екології. Програму має очолити найавторитетніший фахівець у цій галузі, а його заступниками стати визнані авторитети в галузях флористики, фауністики, біогеографії, акліматизації, можливо, й інші спеціалісти.

Не менш важливими є програми «Структура і функції рослин» та «Структура і функції тварин», до розробки яких слід залучити практично всі інститути двох біологічних відділень НАН України. Останні, на мою думку, мають якнайшвидше об'єднатися в єдине Відділення біологічних наук.

Подібні програми згуртують академічних та університетських науковців-біологів і стануть найкращою формою координації наукової діяльності в галузі фун-

даментальної біології. Переконали, що планування науки за допомогою саме таких програм забезпечить продуктивнішу діяльність установ, об'єднає фахівців у єдині наукові колективи виконавців, сприятиме інтеграції науки та освіти.

У першому номері нашого журналу я писав про координацію досліджень із проблем ботаніки і мікології. Не буду повторювати її зміст, але добре було б, щоб читачі повернулися до неї, щоб кожен мій колега-ботанік усвідомив важливість координації та планування для віддаленої перспективи розвитку академічної науки. І, нарешті, наголошу, що для успішного розвитку ботаніки і мікології, забезпечення їх високого авторитету у світовому сузір'ї наук, визнання ролі у піднесенні освіченості та культури нашого народу, усвідомлення кожним фітобіологом власної ролі та високого покликання — всім нам необхідно жити і працювати спільно, відчувати взаємну дружню підтримку, об'єднати зусилля і дбати про сучасне та майбутнє України.

К.М. СИТНИК